

Поезія пестування: інтенції та функції

О. В. Марчун

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: oksana.marchun@gmail.com

Paper received 03.04.21; Accepted for publication 18.04.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2021-251IX74-08>

Анотація. Стаття присвячена одному з жанрових різновидів дитячого фольклору – поезії пестування, а саме забавлянкам, пестушкам, утішкам та примовкам. І дітям, і дорослим добре відомі ці групи текстів, які в житті прийнято вважати забавою, але без них дитина ніколи не опанує досконало рідну мову, не зможе виразити будь-які думки, почуття та переживання. У статті розкрито функції та комунікативні наміри поезії пестування, яка є не просто джерелом розваг, а формує необхідне для дорослого життя почуття у маленьких дітей та чітко пов'язана з інтересами, запитами і потребами дитини.

Ключові слова: дитячий фольклор, поезія пестування, забавлянка, пестушка, утішка, примовка.

Вступ. Унікальним за своїм різноманіттям явищем вважається дитячий фольклор: у ньому співіснує безліч жанрів, кожен з яких пов'язаний практично з усіма проями життя дитини. У кожного жанру – своя історія і своє призначення. Вони покликані розвивати, чогось навчити, допомагають маленькій людині зорієнтуватися у великому світі.

Основне завдання дитячого фольклору – формувати у дитини позитивне ставлення до навколишнього світу, любов до рідної сім'ї, рідного дому, краю, Батьківщини; прививати любов до культури свого народу (через казки, прислів'я та приказки); виховувати шанобливе ставлення до культури інших народів. Залучення до художніх, духовних, культурних, моральних і виховних цінностей відбувається в процесі ознайомлення із зразками усної народної творчості (на прикладі забавлянок, пестушок, утішок та примовок).

Народна культура має багатовіковий досвід виховання фізично здорової, інтелектуально розвиненої дитини. На жаль, сучасні батьки не завжди відчують потребу у використанні народної творчості для виховання немовлят. Можливо, причиною такого ставлення до поезії пестування зокрема є нерозуміння народного світогляду, в основі якого – міфологічна свідомість, віра в силу слова, у його здатність передавати волю людини, її бажання. Саме тому, в процесі історичного розвитку одні жанри йдуть з дитячого фольклору, інші, навпаки, приходять в нього.

У центрі поезії пестування – дитина. Нею милуються, її пестять і плекають, прикрашають і бавлять. По суті, це естетичний об'єкт поезії. У найперші враження дитини народна педагогіка закладає відчуття цінності власної особистості. Малюка оточує світлий, майже ідеальний світ, в якому панують і перемагають любов, добро, загальна згода.

Поезія пестування пов'язана з вихованням маленьких дітей, з турботою та доглядом за ними та має багату жанрову структуру. Сюди входять колискові пісні, забавлянки, потішки, утішки, пестушки, примовки, казки і пісні, створені для найменших. Серед цього різноманіття хочеться зупинитися на забавлянках, пестушках, утішках та примовках. І дітям, і дорослим добре відомі ці групи текстів, які в житті прийнято вважати забавою, але без них дитина ніколи не опанує досконало рідну мову, не зможе виразити будь-які думки, почуття та переживання.

Короткий огляд публікацій по темі. Дитинство як окрема суспільна субкультура до другої половини XIX

ст. залишалося поза увагою серйозних дослідників. Тільки за останні 100 років зацікавлення дитинством здобуло статус науковості, починаючи від праць «матері» етнографії дитинства Маргарет Мід, у яких уперше висвітлено уявлення про дітей як про окремих суб'єктів. У вітчизняній фольклористиці та етнографії такий погляд обстоювали Г. Виноградов, І. Кон і М. Осоріна, українські дослідники В. Бойко та Г. Довженко. Яскраві зразки наукових підходів до феномена дитинства знаходимо також у А. Гомм, В. Ньюела, Е. Кей, К. Франца тощо.

Вперше серйозну увагу на дитячий фольклор звернув відомий педагог К. Ушинський. В 60-х рр XIX ст. У журналі «Учитель» з'явилася публікація творів дитячого фольклору та їх аналіз з точки зору фізіології та психології дитини. Перша збірка дитячих творів – П. Бессонова «Дитячі пісні» була видана в 1869р. і містила 19 ігор з піснями та 23 лічилками.

Вчений і фольклорист Ю. Соколов до дитячого фольклору відносить не тільки те, що існує в дитячому середовищі, а й поезію пестування, тобто поезію дорослих, призначену для дітей, що істотно змінює специфіку і обсяг поняття «дитячий фольклор».

Незважаючи на деякі розбіжності з питань жанрової класифікації, практично всі науковці визначають поезію пестування як поетичні звернення до різних природних явищ, тварин, птахів, комах і рослин і підкреслюють їх неопіненне значення в трудовому, екологічному та естетичному вихованні.

Мета статті – розкрити функції, комунікативні наміри та описати загальні характеристики поезії пестування, яка є не просто джерелом розваг, а формує необхідне для дорослого життя почуття у маленьких дітей та чітко пов'язана з інтересами, запитами і потребами дитини.

Методи та висвітлення основного матеріалу. У статті застосовано комплексну методіку дослідження: метод системного аналізу, що дозволяє здійснити систематизацію дослідницького матеріалу; історико-генетичний метод, який сприяє виявленню стадіального характеру еволюції поезії пестування та її соціальних чинників; типологічний та структурно-описовий методи для системного розгляду інтенцій та функцій забавлянок, пестушок, утішок та примовок.

Поезія пестування дуже різноманітна і з точки зору поетики, і за характером виконання, і за своїм побутовим призначенням. Фольклор дорослих для дітей не має загальноновизнаної жанрової визначеності і порівняно чітких жанрових кордонів.

Поезія пестування зазнала значних змін. Молоді мами, як правило, примовці, воліють дитячу книжку, колисковій пісні – режим сну, пестушці – фіззарядку за рекомендацією лікарів. Але в багатьох районах поезія пестування ще зберігає своє традиційне призначення. 60-70-ті роки характеризуються підвищеним інтересом фізіології, фольклористики, філології педагогіки та психології до виховання дітей дошкільного віку.

У жанрах поезії пестування, кожний віковий період, сконцентрований необхідним для підтримки прогресуючого «потoku нервових імпульсів», століттями відібраний, емоційно дієвий і ретельно вивіреним матеріал. Таким чином, дитячий фольклор – це специфічна область усної художньої творчості, що має на відміну від фольклору дорослих, свою поетику, свої форми побутування і своїх носіїв. Це цілий світ – яскравий, радісний, наповнений життєвою силою і красою.

Поезія пестування включає в себе колискові пісні, пестушки, потішки, примовки, утішки, забавлянки. Ця область народної творчості являє собою один із засобів етнопедагогіки та етнопсихології. Спілкування з матір'ю, близький емоційний контакт з нею є для дитини життєво необхідним. Сприймаючи голос мами, ще не розуміючи зміст, малюк чує в ньому ніжність, спокій і любов звернені до нього. Застосування творів поезії пестування різнобічно впливає на розвиток дитини раннього віку.

У поезії пестування, закріплені різноманітні прийоми і методи впливу на дитину. Словесний фольклор ми називаємо усною народною творчістю, тому що він створювався народом, передається з уст в уста, від одного покоління до іншого.

Традиційні народні забавлянки є практично виваженим засобом передавання наступним поколінням первинних норм культури українського народу, створеної за всю його багатовікову історію. Це часто твори невеликого розміру, зручні для оперативного використання дитиною у відповідних їхньому функціональному призначенню обставинах. Вони якнайбільше відповідають психологічним можливостям дитини. Динамічні за змістом невеликі твори діти швидко запам'ятовують і тому активно застосовують у години дозвілля. Вони достатньо поширені в дитячому середовищі й донині.

Більшість цих творів із давніх-давен побутувала в українській родині. Їх використовували під час сімейного виховання дітей із певною розвивальною метою. Через специфічну особливість української родини – її багатодітність – здебільшого доглядати маленьку дитину належало її старшим сестричкам і братикам. Як і батьки, вони застосовували забавлянки, розважаючи малих, радіючи разом із ними. Багаторазове використання забавлянок дорослими, раннє залучення в багатодітній українській родині до пестування старшими братиками та сестричками наймолодших у сім'ї сприяло тому, що діти дуже рано оволодівали цим фольклорним матеріалом і вільно використовували його під час своїх ігор із малими або однолітками.

Невеликим розміром, добром дійових осіб, динамічністю, поєднанням звуків рідної мови, слова, інтонацій і рухів, багаторазовістю повторення всього твору або його окремих частин (кумулятивністю), діалогічністю, імпровізаційною можливістю, властивою їм емоційністю, оптимістичним характером забавлянки сприяють розви-

тку творчої фантазії, винахідливості дитини, формуванню її як творчої особистості.

Отже, основна мета забавлянок – створити радісний, бадьорий настрій, викликати приємні почуття й позитивні емоції:

Два півники, два півники,

Горох молотили.

Дві курочки, дві курочки

До млина носили.

Цап меле, цап меле,

Коза насипає.

А маленьке козенятко

На скрипочку грає.

А ворони, добрі жони,

Пішли танцювати.

Злетів крук, схопив друк

Пішов підганяти.

Ці невеликі твори є добрими помічниками батьків у нелегкому завданні – виростити здорову та гармонійно розвинену людину. Адже не потребує доказів той факт, що здоров'я, життєрадісність і бадьорість дитини великою мірою пов'язані з турботливим і пестливим ставленням до неї найближчих людей, передусім батьків.

Наприклад, так звані утішки – коротенькі пісеньки або віршики – поєднані зі своєрідними вправами. Це форма емоційного спілкування дорослих із дитиною, побудована на знанні психології дітей різного віку. Починаючи з раннього віку, ці вправи тренують найпростіші рухи, учать ходити: Дибки, дибки! Ходить котик по лавочці, Водить кішку за лапочки: Диб, диб, диб! оперувати кистю руки (коли пальці дитини рухаються особливим чином – різні варіанти «Сороки-ворони»), тримати предмет і маніпулювати ним («Кую, кую чобіток») тощо. У таких іграх тренуються всі групи м'язів, відбувається емоційне та вольове програмування рухів, що поступово стають звичними, відпрацьованими. Крім того, такі забавлянки – своєрідна кінестетична система впливу на мозок, що допомагає розвивати увагу, пам'ять, мислення. За допомогою забавлянок відбувається опанування складними руховими процесами, розвиток усієї сенсорної системи організму, тому що рухи впливають на відчуття, допомагають орієнтуватися у просторі, контролювати положення свого тіла.

Забавлянки активізують (стимулюють) єдність слова й моторики дитини, не тільки супроводжуються відповідними рухами, а й розвивають мовлення дитини. Незважаючи на свою простоту, забавлянки позначені ефонічною культурою, сприяють жвавому спілкуванню з довкіллям, привчають до відчуття прекрасного» [1].

Забавлянки трапляються і строфічні, і астрофічні з перевагою останніх. В їх основі лежать структури, що переважно складаються із трьох – дванадцяти різноскладових віршів. Строфічні забавлянки представлені невеличкими побудовами (від однієї до чотирьох – п'яти строф) із симетрично поєднаними віршами.

У забавлянках переважають такі типи ритмічної організації, як репетиція та об'єднання (об'єднання – найпоширеніша форма). Для них найхарактернішими є дворядкові та чотирирядкові варіаційні форми або трирядкові форми (АВА-А`ВА).

Для забавлянок характерний і часокількісний, і акцентний ритми із пріоритетом останнього. У них яскравіше виражена тонізація вірша, ніж силабізм і зміна акце-

тності.

Найчастіше у забавлянках представлена речитативна моторика з вузькооб'ємним мелодійним контуром у межах секунди, терції чи кварта. Виконуються вони лише одноголосно дорослими та старшими дітьми з відповідними пантомімічними рухами і належать до групи принагідних народно-музичних творів, наприклад:

*Потягусі, потягусі,
На Ганю ростусі.
Щоб Ганочка росла,
Росла-виростала,
Щоб Ганочка своїй мамці
Скоріш в поміч стала.
Діток колихала
Й хату доглядала.*

Поетика забавлянок наближена до дитячого світосприймання. «Визначальне місце в художній тканині більшості забавлянок належить звуковому оформленню, яке виявляється в численних алітераціях, асонансах, звуконаслідуваннях – прямих і таких, що набрали форм повнозначних частин мови. Інколи евфонічні прийоми пов'язані зі змістом твору. Вони здебільшого надають йому наспівності, особливого звучання, що важливо саме для цього жанру, оскільки для немовлят значення слів ще лишається недоступним і сприймають вони лише загальне звучання твору» [1]. (Пор.: «Визначальне місце в художній тканині більшості забавлянок займає звукове оформлення, яке виявляється в численних алітераціях, асонансах, звуконаслідуваннях – прямих і таких, що набрали форм повнозначних частин мови. Інколи евфонічні прийоми пов'язані зі змістом твору. У більшості ж випадків вони надають йому наспівності, особливого звучання, що важливо саме для цього жанру, оскільки для немовлят значення слів ще лишається недоступним, і сприймають вони лише загальне звучання твору»).

Тематика забавлянок охоплює майже всі процеси повсякденного буття дитини: харчування, купання, одягання, перші самостійні кроки, найпростіші розваги й фізичні вправи. Світогляд дитини розширюється – і з'являються нові поняття. О. Грайворонська вирізняє такі лексико-семантичні групи [3]:

1. Назви органів та частин тіла людей і тварин:

*Летіла пчола коло чола – бумц!
Летіла оса коло носа – бумц!
Летіла мушка коло ушка – бумц!
Летів жук – в оцьо – бух!*

2. Назви рослин, тварин, риб, птахів, комах:

*Гойда, гойда, гойдаша,
І кобила, і лоша,
І семеро поросят,
І восьмеро овечат...
Тосі, тосі,
А свині в горосі...
Телята в капусті...
Аби були тлусті.*

3. Назви предметів довоклицького побуту, переважно пов'язаних із господарською діяльністю людини:

*Куй, куй, чобіток,
Подай, бабо, молоток.
Тому дала в мисочку,
Тому в горщичок,*

Тому в черепочок...

4. Власні назви казкових персонажів:

*Був собі чоловік Тяжка,
На нім була сермяжка.
Був дід Монька,
Тримав сі злегонька.*

О. Грайворонська зазначає, що дієслово у забавлянках набуває більшої значущості: дієслова на позначення різних виробничих процесів; дієслова, що виражають звуки; дієслівно-вигової форми з нульовою афіксацією; звуконаслідування; від дієслівної форми на позначення дитячих ігор і розваг, які виражають рух, переміщення у просторі, наприклад:

*Гойда, гойда,
Гойда, гойда, гойда.
Тяги, тяги
- Нема дуги.
- А де дуга?
- У лісі.
- А де хомут?
- У стрісі.
- Піди, синку,
Вирубай дубинку
Поганять кобилку.
Гойда, гойда,
Гойда, гойда, гойда.*

Українська народна культура накопичила величезну кількість забавлянок для дітей молодшого віку. Тут і утішки, і пальчикові ігри, і забавлянки з елементами масажу, лоскотання, чукалки (гойдання на коліні), маленькі римовані діалоги, що заохочують до розвитку мовлення, примовлянки до різних дій упродовж дня (прокидання, умивання, їжа, сон), і звичайно ж, колисанки (приспівки).

Своєрідним містком від колисанок до пестушок, якими починають забавляти дитину від часу, коли вона може вже сидіти, Г. Довженок називає твори, що супроводжують гойдання малюка в колисці. Зазвичай такі твори починаються звуконаслідувальними словами хиті-хиті, гойда тощо. Неодмінно важливим елементом таких пестушок є ритміка з відчутним скандуванням віршованих рядків, яка викликає у дитини бадьорий, радісний настрій. Свідченням перехідного статусу цих творів є виконання ними функцій і колисанок, і забавлянок, наприклад:

*Отототушки-котушки!
На котика потягушки,
А на Василька растушки.
Ой тошки, тотошки!
Щоб підросли трошки.*

Ще один яскравий жанр поезії пестування, який ми розглянемо – пестушки – коротенькі віршики, які виконують у поєднанні зі своєрідними рухами чи вправами, якими дорослий пестить дитину, підбадьорює, спонукає до певного виду діяльності тощо [4].

Функція пестушок протилежна функціям колискових пісень, а призначення – розважити дитину в години неспання. Пестушки складаються з дво- і восьмирядкових віршів. Усі вони ритмічні й динамічні, містять зменшувально-пестливі слова. Пестушки призначені для раннього дитинства.

Виконання пестушок і утішок зазвичай пов'язувалося з певними діями: погладженням, розчісуванням во-

лосся, обливанням водою після купання, або супроводжувалося грою: перебиранням пальчиків, похитуванням на колінах, підкиданням і т. п. Наведемо приклад пестушки, яку виконують, купаючи дитину:

*Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці,
Щоб були ми білотілі
Та ще білолиці.
Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці,
Щоб були ми чорнобриві
Та ще білолиці.
Улюбисточку купали,
Живу воду наливали,
Щоб здоров'я тіло мало,
Лиха-горенька не знало.*

Іноді необхідний ефект досягався за допомогою раптовості, несподіванки, що викликають миттєвий емоційний сплеск: дія, не пов'язана з попереднім текстом (лоскіт, ласкавий ляпанець), імітація падіння («бух до ями!»), відчуття щораз більшої небезпеки («іде коза рогата»). Такий прийом характерний для утішок: благополучна розв'язка має викликати у дитини сміх, розвеселити або заспокоїти її. Виконували таку утішку зазвичай для старших малюків; вона припускала їхню співучасть, співпереживання і певною мірою набувала характеру гри, готуючи дитину до нового ступеня спілкування – ігор із однолітками без участі дорослих. Таким чином, пестушки й утішки, утративши свої магичні функції, упродовж тривалого часу служили фізичному та емоційному вихованню, успішній адаптації в умовах довколишньої дійсності тощо.

Для пестушок характерне звуконаслідування (онома-топєя, що означає імітацію засобами мови різних позамовних звукових явищ (дзижчати, гавкати, кудкудакати, туркотіти тощо). Цей вид дитячого фольклору відобразив у своїй суті прагнення дитини до гри звуком, бажання наслідувати інтонації середовища, музику довколишнього світу, що відображаються здебільшого в поетичній формі»).

Функції пестушок:

- привнесення радісних емоцій;
- передача прийомів фізичного виховання, розроблених народною педагогікою (сприйняття мовлення як сигналів із певним сенсом);
- розвиток другої сигнальної системи.

Особливості:

- простота;
- чітка ритмічна побудова, що визначається характером і нетривалістю фізичних вправ;
- конкретність змісту;
- необов'язковість рими;
- поетизація через повтор;
- лаконічність, використання простих односурядних речень.

Дитину, що робить перші самостійні кроки, навчають стояти на ніжках, супроводжуючи ці перші самостійні уроки пестушками з ініціальними рядками дибки-дибки. Дієслово у пестушках та утішках набуває більшої значущості й поширеності:

1. Дієслова на позначення дитячих ігор і розваг, які виражають рух, переміщення в просторі:

Дйби, дйби,

Пйшла баба по грйби.

Ладки, ладки,

Побйлися бабки.

2. Дієслова на позначення різних виробничих процесів:

Кую, кую, чобіток,

Подай, бабо, молоток.

Товчу, товчу мак, мак,

За ступою дяк.

3. Дієслова, що виражають звуки:

Грйб трйциць,

баба верейць.

4. Дієслівно-вигукові форми, звуконаслідування:

А за ним йндик,

Нйжечками дрйг-дрйг.

Печу, печу папку,

Саджу на лопатку:

Шутулуць у рйч.

Кукуруйку, пйвунець,

Золотий грєбйнець.

До першої лексико-семантичної групи належать дієслова, які називають дитячі ігри та розваги й позначають активні рухи, переміщення у просторі. Велика їх частина – це утворення від форм вигукового походження. Про належність цих слів до граматичної категорії дієслів писав свого часу Р. Смаль-Стоцький, називаючи їх «інтер'єкціями»: «Інтер'єкції типу дйби-дйби, ладі-ладі, хиті-хиті, – це властиво перші дієслова дитячої мови, що по значенню є властиво дієслова інфінітиви» [5].

Ця група формується такими дієсловами: гойда, дйби, гуца, тошки, тяги, ладки, чуки, хиті, тиню, дьогй, шугй, шури.

Лексика пестушок закладає в дитині основи асоціативного мислення та мислення за аналогією: кожна лексема-ім'я візуально супроводжується річчю, яку вона позначає: частини тіла людини, назви домашніх тварин і птахів, одягу, предметів хатнього вжитку, будов, рослин тощо.

Пестушки становлять перший, домовний, етап онтогенезу, тобто формування мовної особистості дитини. Назва жанру визначається його характером і походить від мотиванта «пестити, бавити, носити на руках, виховувати, плекати, ходити за дитиною». Пестушки входять у життя дитини з перших днів і супроводжують її зазвичай до кінця першого року. Твори цього жанру виконують певну побутову функцію: вони є прийомами фізичного виховання дитини з ритмічно організованим вербальним супроводом.

Головною особливістю жанру є його мажорність. Радісний настрій дитини створюється опосередковано – через приємні відчуття від доторкання рук матері у процесі масажу, під час вільних рухів ручок і ніжок, а також від спілкування з мамою: її емоційний стан (любов, ласка, ніжність) є своєрідною комунікативною настановою для дитини – навіювання малюкові позитивних емоцій.

Тексти пестушок можуть класифікуватися за фізіологічно-цільовим призначенням як такі, що супроводжують:

1) масаж тіла дитини (плекання):

Постукують по ступні дитини.

Куй, куй, чобіток,

Подай молоток,

*Не подаси молотка –
Не підкую чобітка.
Молоток золотенький,
Чобіток дороженький.
Ш-ш-ш;*

2) навчання свідомим рухам руками (розведення ручок дитини):

*Полетіли, полетіли,
На головку сіли.
Сіли, сіли посиділи,
Знову полетіли;*

3) зміцнення опорно-рухових функцій (тренування ніжок, навчання ходінню, стрибкам):

*Єдна ножка тупоче,
А другій шя не хоче;
Обі, ножки, обі,
Помагайте собі;*

4) подолання страху висоти, тренування вестибулярного апарата (гойдання дитини угору і донизу):

*Ой чук, парубок!
І скок на дубок,
Нарвав ягідок,
Наманив собі дівок!*

5) утішання із примовляннями (під час купання, при ударі):

*Не плач, дитинко, не плач,
Принесе кітка на хвості калач.*

За обсягом пестушки – це невеликі (від двох до восьми рядків) тексти, що репрезентують один маленький сюжет. Для пестушок характерна форма монологу, що сприяє створенню позитивного емоційного напруження. Тексти пестушок є як першим знайомством дитини з довколишнім середовищем і несуть інформацію про нього; через денотат дитину опосередковано вводять у світ процесів праці, а у її свідомості формується певне ставлення до праці як до основної морально-етичної цінності життя.

Посиленню експресивності у текстах пестушок сприяють різноманітні повтори (Кую, кую, ніжку; Ой, чук, чук, чук), синтаксичний паралелізм структур (На горі – стручки, Під горой – лопатки). Семантична насиченість текстів посилюється символікою: Гусь – символ уважності й передбачення; Лебідь – символ чистоти, милосердя; Вода – символ благословення Божого, ластівка, кіт, поросля (свиня), мишка, кінь (лоша, коник), пес, баранець, квочка, щука, ведмідь, зайчик, теля, сорока-ворона, коза).

Лексика пестушок обмежена: зазвичай вербалізується лише те, що оточує дитину, що постійно підкріплюється зоровими образами. Пам'ять дитини не переважується зайвими, складними для розуміння абстрактними поняттями.

Тематично лексику пестушок можна поділити на 14 груп, компоненти яких постійно повторюються у текстах аналізованого жанру. Це назви: членів родини (мама, татко, баба, дід, братик), частин тіла дитини (ручки, ніжки, ротик, голівка), домашніх і диких тварин та птахів (кіт/кішка, собака, коник, коза, зайчик), одягу (штани, чобіток), речей хатнього вжитку (сковорода, молоток), будівель або їх частин (хатинка, поріг, припічок), найхарактерніших дій (літати, бігти, йти, сидіти, водити, піймати), процесів праці (ловити [рибку], пекти [пиріжки], підкувати [чобіток]), їжі (кашка, пиріг, хліб) тощо.

Важливими у процесі первинного виховання є утішки – невеликі віршики, які промовляють дитині перед тим, як кладуть спати.

Пестушки й утішки – жанри дитячого фольклору, що виконуються дорослими або старшими дітьми для малюків. Формою і манерою виконання вони мало відрізняються один від одного, проте це все-таки різні жанри: утішка ставить тільки одну головну мету – розважити, розвеселити дитину, тоді як пестушка несе в собі відгомони стародавньої охоронної магії, направленої на збереження здоров'я і життя дитини, створення оптимальних умов для його зростання й розвитку, формування передумов майбутньої благополучної та щасливої долі. Іноді призначенням утішок вважають заспокоєння дитини, вплив на її психічний стан, щоб вона швидше заснула, як от в наступному прикладі, проговорюючи текст дитині вказівним пальцем легенько водять по п'яті і приказують:

*Куй-куй ножку
Поїдем в дорожку
Коваля шукати
Ножку підкувати.*

Підростаючи, малюк знайомиться з утішками, які допомагають йому освоювати прості рухи. Слухаючи й повторюючи короткі вірші, дитина вчиться говорити, думати і виражати свій настрій. Тут даються перші поняття про розподіл праці в сім'ї, причетність до цієї праці, про етичну сторону діяльності тощо. Утішкою заохочують дитину до танцю, беруть її за рученята і приспівують:

*Єдна ніжка дубоче,
А другій ся не хоче.
Обі ножки, обі –
Помагайте собі!*

Утішки з назвами пальців – стійкі зразки усної поезії, за допомогою яких різні народи навчали своїх дітей навичкам мови, початковому рахунку, соціальним стосункам. Можливо, уособлення пальців рук, називання їх людськими іменами або приписування їм людських характеристик засновані на сімейних обрядах, пов'язаних із народженням, а також вихованням дітей на стосунках усередині сім'ї.

Отже, будова утішок відрізняється різноманітністю, але їх об'єднує цільове призначення: бавити, потішати дитину і через поетичне слово розвивати її мислення, мову. У композиційному плані їх зв'яже невеликий обсяг творів, розрахований на цей вік. Широко застосовують короткі – 5–6-складні в 4–5 рядків вірші. Рима будується на різноманітних повторах, часто наголошуються суголосність перших букв кожного рядка (анафори). Широко використовують поетичні прийоми – перерахування, діалог, як от в наступній утішці, коли дитині вказівним пальцем легенько стукають по долоні. Дітки – це пальчики дитини, які показують, кого ворона годувала, а кого ні, доторкаються до пальчиків дитини, починаючи з мізинця і промовляють:

*Сорока-ворона
На припічку сиділа
Діткам кашку варила.
Цьому дам,
Цьому ні,
Цьому дульку.
Цьому дві,*

А цьому шийку зламаю

І їсти не даю.

Загалом утішки мають своєрідну поетично-образну систему – пісня-забава благотворно впливає на дитину, бавлячи і водночас розвиваючи її естетичне відчуття.

Більшість утішок реалізуються в певному ігровому контексті. Наприклад, цю примовку виконують, водять вказівним пальцем по долоньці малюка:

– *Ласочка, ласочка, де ти була?*

– *У Бога служила.*

– *Що заслужила?*

– *Кусок сала.*

– *Де поклала?*

– *Під столом.*

– *Хто вкрав?*

– *Оришка,*

Меле хвостом,

Як мишка.

Від «лоскоту» по долоньці дитина веселиться. Примовка і гра стають своєрідним джерелом інформації для дитини. Кругові рухи пальцем по долоньці немов би повторюють процес рухів хвоста мишки. Наслідують, як і гра, розширює рухову й розумову діяльність дітей. Ігровий характер та римована мова роблять утішки такими, що запам'ятовуються, сприяють їх активному використанню.

Найхарактерніша особливість ритмомелодики утішок – постійна зміна ритму в межах одного тексту: несподівані паузи, наголоси, різне римовання порушують монотонність, сприяючи створенню експресивного ефекту.

Основними функціями утішок вважають:

– збудження позитивних емоцій (потішити, розвеселити, побавити);

– прищеплення основ моральності;

– пробудження потреби у грі, розкриття естетичного змісту, підготовка до самостійної гри;

– підтримка інтенсивної пізнавальної діяльності;

– підготовка до абстрактного мислення.

Особливості виконання утішок:

– частіше проговорюється, аніж співається;

– слова супроводжують ігровими діями;

– інформативність;

– наявність змістовної форми (найпростіші жарти, комічні мотиви);

– упровадження ширшої інформації про всесвіт;

– наявність рими;

– наявність звукоімітування.

Ще один жанр поезії пестування, що традиційно був на периферії уваги фольклористів, а зараз посідає своєрідне місце серед жанрів українського фольклору – примовки.

Вони мають розгалужену класифікацію: різні пісеньки (короткі, кумулятивні, контаміновані), притчі, жарти, перекручування. До їх текстів запроваджують новий, фантастичний елемент, який посилює експресивність і емотивність тексту. Збільшується кількість лексеміників, що називають людей за походженням, національністю, родом занять, соціальним станом. Особливу групу становлять субстантиви зі зниженою семантикою, які не використовуються у пестушках і утішках.

Примовка – це оповідання або висловлення, що має гумористичний, кумедний відтінок і відповідає наступному періоду розумового та психічного розвитку дитини

(від 2-х до 6-ти років). Їх уживають для розширення світогляду малечі, розкриття естетичної суті гри.

Класифікація творів:

1) коротенькі пісеньки;

2) примовки-жарти, що генетично походять від жартивлівих пісень скоморохів;

3) контаміновані пісеньки, що представляють різних осіб у межах одного контексту;

4) діалогічні примовки, що походять від ігрових приспівків;

5) примовки з яскраво вираженим повчальним елементом.

Оскільки тексти примовок більші за обсягом, аніж тексти попередніх двох жанрів, у них з'являються нові найменування людей за їх соціальним станом, національністю, родом занять; нові найменування фрагментів сільського житла, географічних об'єктів, продуктів харчування. Поповнюється ряд найменувань членів родини, об'єктів рослинного та тваринного світу тощо.

У процесі підростання дитини її увага переходить із найменування реалії на її дію, тому в текстах примовок збільшується кількість дієслів зі значенням власне дії (поїхати, піти, скакати) і мовленнєвих дій (послухати, вихвалитися) тощо, як у цій примовці:

Иди, іди, дощичку,

Зварю тобі борщичку

В полив'янім горищичку,

Поставим в покущичку

На терновім прутичку...

Тобі кашка, а нам борщ,

Щоб густіший падав дощ!

Иди, іди, дощичку,

Цебром, відром, дійницею

Над нашою паищицею.

Щодо засобів творення експресивності, то епітети й метафори у примовках зафіксовано у невеликій кількості та зазвичай у пояснювальній функції: кози рогаті (а не безрогі), жити в достатку (тобто, добре), ложка велика (а не маленька) тощо. Використовуються постійні епітети, колоративи.

Фонетика і ритмомелодика примовок вирізняється монотонним, спокійним ритмом, створеним повторенням однотипних форм і конструкцій; чергуванням конструкцій «питання – відповідь» і внутрішніх рим. Експресивний ефект примовок підкріплюється звуконаслідуванням.

Асонанси й алітерації, які у попередніх жанрах були засобом підготовки артикуляційного апарату дитини до майбутнього звукового відтворення мовних компонентів, у примовках є активним евфонічним засобом, що посилює концентрацію уваги слухача і служить поширенню інформації через звукові асоціації.

Функції примовок:

– розширення картини світу, що оточує дитину;

– розуміння соціальних проблем, філософських категорій;

– розвиток уяви;

– розуміння причинно-наслідкових зв'язків;

– поняття про взаємозв'язок усіх явищ і предметів у світі.

Особливості примовок:

– естетично-дієвий твір;

– яскрава образність рими;

- звукопис;
- упродовження фантастичних елементів;
- багаторазове повторення мотиву, який дає нову інформацію;
- наявність «повчального елемента».

Таким чином, забавлянки, пестушки, утішки та примовки, крім трудового, екологічного та естетичного виховання, сприяють залученню дітей до системи традиційних міфологічних образів, певного світогляду, типу мислення і правил взаємодії з навколишньою дійсністю. Поезія пестування наповнюється яскравими, зрозумілими і доступними дитині образами, що сприяє формуванню цілісної картини світу в свідомості дитини, залученню її до основних світоглядних принципів.

Результати досліджень були представлені та обговорені на науковій конференції Всеукраїнської наукової фольклористичної читання присвячені Лідії Дунаєвській.

Висновки. Комплексний аналіз поезії пестування до-

зволяє зробити висновок, що різноманітні способи вербальної та невербальної взаємодії матері з дитиною укладені в традиційній формі побутування цих жанрів. Досліджувані жанри несуть в своїй будові характеристики, які дозволяють здійснитися емоційному контакту матері і дитини. Забавлянки, пестушки, утішки та примовки в своїй поезії формують цей контакт. Вони збуджують емоцію дитини, направляють її на матір як емоційний центр спілкування і підтримують емоційний стан дитини в процесі взаємодії.

Поезія пестування передавалася з покоління в покоління як цілісна традиція спілкування матері і дитини, як систематизований народний педагогічний і психологічний досвід спілкування жінки з дитиною.

Отже, у статті розкрито функції та комунікативні наміри поезії пестування, яка формує майбутнє дитини та чітко пов'язана з її інтересами, запитамі і потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов Г. С. Страна детей. Избранные труды по этнографии детства; сост. А. Грунтовский, В. Головина, А. Некрылова. СПб., 1999. 550 с.
2. Грайворонська О. В. Мова дитячого фольклору. Структурний та прагматичний аспекти (Віршовані жанри): автореф. дис. канд. філол. наук. Х., 2000. 16 с.
3. Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. К. : ЗАТ ВІПОЛ, 2001. С. 37. (перевид. із: Матеріали до українсько-руської етнології. 1907. Т. IX. С. 8).
4. Дерлиця М. Селянські діти. Львів, 1898.
5. Довженко Г. В. Український дитячий фольклор (Віршовані жанри). К. : Наукова думка, 1981. 172 с.
6. Довженко Г. В., Луганська К. М. Українські народні колискові пісні та забавлянки // Дитячий фольклор. Колискові пісні та забавлянки / упорядкув. Г. В. Довженко; нотний матеріал підг. К. М. Луганська. К. : Наукова думка, 1984. С. 35
7. Етнографія України : навч. посіб. / С. А. Макаруч, Ю. Г. Гошко, Р. Ф. Кирчів та ін. Львів : Світ, 1994.
8. Заглада Н. Побут селянської дитини. Київ, 1929.
9. Капица О. Н. Детский фольклор: Песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. Изучение, собрание, обзор материала. Л. : Прибой, 1928. 222 с.
10. Лановик М., Лановик З. Українська народна словесність. Л. : Літопис, 2004. С. 575.
11. Сивачук Н. П. Українська народна поезія пестування. К. : Науковий світ, 2002. С. 51–52.
12. Смаль-Стоцький Р., Огієнко І. Примітивний словотвір. Студії до української граматики. Варшава, 1929. Кн. IV. С. 59.
13. Український дитячий фольклор / упоряд. і вступ. ст. В. Г. Бойка. К. : Вид-во АН УРСР, 1962.

REFERENCES

1. Vinogradov G.S. Country of children. Selected works on the ethnography of childhood; comp. A. Gruntovsky, V. Golovina, A. Nekrylova. Spb., 1999. 550 s.
2. Grayvoronskaya O.V. The language of children's folklore. Structural and pragmatic aspects (Poetic genres): Kharkiv, 2000. 16 p.
3. Hrushevsky M. The child in the customs and beliefs of the Ukrainian people. Kyiv: 2001. S. 37. (revised from: Materials to the Ukrainian-Russian ethnology. 1907. T. IX. P. 8).
4. Derlytsia M. Peasant children. Lviv, 1898.
5. Dovzhenok G.V. Ukrainian children's folklore (Poetic genres). Kyiv: Naukova dumka, 1981. 172 s.
6. Dovzhenok G.V., Lugansk K.M. Ukrainian folk lullabies and entertainments // Children's folklore. Lullabies and amusements / arranged. G.V. Dovzhenok; musical material prep. K.M. Luhansk. Kyiv: Naukova dumka, 1984. S. 35
7. Ethnography of Ukraine: tutorial/ S.A. Makarchuk, Y.G. Goshko, R.F. Kirchev and others. Lviv: Svit, 1994.
8. Zaglada N. Life of a peasant child. Kyiv, 1929.
9. Kapitsa O.N. Children's folklore: Songs, nursery rhymes, teasers, fairy tales, games. Study, collection, review of material. Lviv: Priboy, 1928. 222 p.
10. Lanovyk M., Lanovyk Z. Ukrainian folk literature. Lviv: Litopys, 2004. S. 575.
11. Sivachuk N.P. Ukrainian folk poetry cultivation. Kyiv: Naukovyi svit, 2002. P. 51–52.
12. Smal-Stotsky R., Ogienko I. Primitive word formation. Studies in Ukrainian grammar. Warsaw, 1929. Book. IV. P. 59.
13. Ukrainian children's folklore / compiler V.G. Boyko. Kyiv: AN URSR, 1962.

Poetry of cultivation: intentions and functions

O. V. Marchun

Abstract. The article is devoted to one of the genre varieties of children's folklore - the poetry of cultivation, namely toys, pacifiers, consolations and sayings. Both children and adults are well aware of these groups of texts, which in life are considered fun, but without them the child will never master the native language, will not be able to express any thoughts, feelings and experiences. The article reveals the functions and communicative intentions of nurturing poetry, which is not just a source of entertainment, but forms the necessary feelings for adult life in young children and is clearly related to the interests, requests and needs of the child.

Keywords: children's folklore, poetry of cultivation, entertainment, pacifier, consolation, byword.